

az embert. Borítékban sárga csekk,
rajta név, lakcím, négy- vagy ötjegyű szám,
megnyugtató. El nem felejtetek,
gondolnak rám. A hatóság, az hű ám!

Kurz und gut, létezem. Bár köztudott:
nálunk a hivatal holtakat is
tájékoztat, megkérdez, beidéz és

felszólít. Mégsem lehetek nyugodt?
A sok szép, sárga biztatás – hamis?
Most akkor vagyok vagy nem? Furcsa érzés.

Horváth Andor

OEDIPUS, A JÖVŐ EMBERE

(1) „*Talányfejtéshez nálad jobban ért-e más?*” (440.) – kérdezi ingerülten és gúnyosan Tiresias.¹ Kreon kezdeményezte, hogy küldjenek érte, hiszen „*Phoebus titkaiba lát*” (284.). Jön is, de nem akar beszélni („*Eressz haza! Könnyebben fogod hordani / Sorsod, s én is enyémet, hogyha szótfogadsz*”) (320–321.). Oedipus előbb kérleli, majd fenyegeti. Vitatkoznak, sőt veszekszenek. Tiresias most már kemény szavakat használ: részben, de csak részben feltárja az igazságot („*e föld szennye, akit átkoztál, te vagy*”, „*átka vagy a tieidnek*”) (353., 415–416.). A homály nem csökken, hanem növekszik, de immár van egy gyanúsított – maga a király, aki e szavak hallatán haragra gerjed. Oedipus újabb talány előtt áll, s Tiresias úgy is viselkedik vele, mint aki egy talány megfejtésére szólítja fel („*mert ki jól látott, vakon, / S ki gazdag volt, holdulva tapogatja majd / Botjával útját ismeretlen földeken*”) (454–456.). Sorsuk – jósolja ezúttal szerfölött ködösen Tiresias – rövidesen hasonlatossá válik.²

Tiresias ismeri az igazságot, de nem mondja el. Miért? Erről is sejtelmesen beszél: „*Nem sorsod az, hogy általam bukj. Ép elég / ehhez Apollo. Néki lesz majd gondja rá*” (476–477.). Túl egyszerű, túlon túl közönséges lenne, ha ő máris előadná az egykor történeteket: *ki kell deríteni*, mi történt, mert így határozott az isten. Nem pusztán az igazságról van szó, hanem arról is, miként kell megkínlódni érte. „*Jön, ami jön, ha hallgatásba rejtem is*” (341.) – mondja a jós önérzetesen és fenyegetően, mint aki szinte látja azt a *jövevetelt*, amelyet sietség nélkül ki kell *várni*, lépésről lépésre átélni, minden feszültségével, bizonytalanságával, szorongásával együtt.

¹ Az idézetek forrása: OEDIPUS KIRÁLY ÉS OEDIPUS KOLONOSBAN (fordította Babits Mihály), ANTIGONÉ (fordította Trencsényi-Waldapfel Imre). Lásd Sophoklés DRÁMÁI. Magyar Helikon, 1970.

² A találos kérdés – írja Tzvetan Todorov – gyakran meghatározáshoz hasonlít, mivel mindkettőnek egy szó és egy mondat szinonim viszonya az alapja. Mind a Szfinx talánya, mind Tiresias idézett mondata ilyen találos kérdés. Lásd Tzvetan Todorov: LA DEVINETTE. In: LES GENRES DU DISCOURS. Seuil, Párizs, 1978. 228.

(Rejtelmes Tiresias! Miért mondja: „*Ó jaj! Keserves átok tudni azt, amit / Nem-tudni jobb! éreztem én, de mégse jól / Tartottam meg... másképp nem volnék mostan itt?*” [316–318.] Tiresias arról beszél, mennyire nehéz jósnak lenni, ám mintha azt is sejtetné, hogy része van abban, ami történik, mivel talán fecsegett, elhintette a gyanú és a kételkedés magvait. Olyan ez, mintha az isteni bosszú két úton közeledne: egyfelől a dögvész félreérthetetlen jelekkel adja hírül a bajt magát, másfelől viszont elkezdődik a szavak eleinte érthetetlen játéka, amelynek fokról fokra meg kell világítania a baj okát.)

Oedipus megfejtette a talányt, és legyőzte a Szfinxet. Most azonban olyan talány előtt áll, amelyet megfejt ugyan, de ez a veszte. Egykor győzött a Szfinx fölött – és mindent megnyert. Most győz – és mindent elveszít. A Szfinx és a talány – maga a Végzet.³

A tragédia nem szól arról, mi is volt a Szfinx megfejtésre váró talánya. A források azonban ránk hagyományozták a találós kérdést. „*Melyik az az élőlény, amelyiknek hangja csak egy van, de lába hol kettő, hol három, hol négy, s akkor a leggyöngébb, amikor a legtöbb a lába?*”⁴ Az emberről van szó, aki gyámoltalan és esendő, amikor világra jön, majd újra ebbe az állapotba jut, miután férfikorában maga volt az erő és az élet. Férfikora kezdetén, amikor megfejtette a talányt, Oedipus tudta ezt. Ideje, hogy újra tudomásul vegye férfikora delelőjén.

Először ő bírta le a talányt, másodsor az bírja le őt. Először bebocsátást nyert az érett, tetterős férfikorba, másodsor kiűzetik belőle. A szimmetria hibátlan. Ismétlődés és megfordítás: az Idő és a Végzet játéka. A két talány is szimmetrikus és ellentétes: az elsőnek „gazdája” van, mármint a Szfinx, hiszen ő kérdez, és neki kell válaszolni, minden úgy zajlik, mint a párvialban, lehet győzni vagy lehet veszíteni, a második viszont „gazdátlan”, sem azt nem tudni pontosan, kitől származik, sem azt, hová vezet a kérdés, csak azt tudni, hogy isteni büntetés áll mögötte. Az első: feladvány – személytelen és elvont, mint az örök igazság és a találós kérdés. A második: rejtély – személyes és konkrét, mint a büntetett és mint a Végzet. Az első megfejtése: *az ember*. A másodiké: *ő, az ember*.

Mindkettő megoldható: amaz éles ésszel, amely telibe talál, egyetlen villanással egymásba illeszti a széthúzó, széteső szavakat, és megtalálja a *bennük* elrejtett jelentést, emez úgy, hogy az értelem a tények nyomába ered, rendre lefejt róluk a félvezető látszatot, hogy eljusson oda, ahol jelentésük fogant – a jóslathoz. A Szfinx talánya az egykori jóslat visszája és tükörképe: megfejtésével születik az a *jótevő* Oedipus, akit a Város magába fogad és felemel, holott ő máris az a *gonosztévő*, akinek feje fölött ott lebeg az eljövendő ítélet, s akit, ha megérett az idő, a Városnak ekként kell megismernie teljes gyalázatában és szégyenében.

³ Graves szerint a Szfinxről szóló „anekdota” mögött olyan kép húzódik meg, amely „*a thébai szárnyas Holdistennőt ábrázolta*”, a találós kérdés úgyszintén képi ábrázolást magyarázó mese, ezúttal csecsemő, harcos és öregember képe sugallta, akik „*az Istennő-hármaság előtt hódolnak*”. Lásd Robert Graves: A GÖRÖG MÍTOSZOK. Európa, 1981. II. 11. Marie Delcourt viszont a mitikus hagyomány megőrizte szörnyetegnek tekinti. A legősibb változat szerint anyja a Föld belsejében szülte. Hésziodosznál Phix néven fordul elő, más szövegek Bix vagy Khphix néven említik. Anyja Ekhidna, aki fiával, Orthrosszal (!) nemzette, másutt Typhon vagy a Föld szerepel apjaként. A görög képzelet végül szárnyas nőalaknak látta, aki büntet vagy jutalmaz. Későbbi előfordulásai arra utalnak, hogy a Szfinx és Iokasté egyazon személy, vagyis a Iokastéval kötött házasság szent frigy, *hieros gamos*. Lásd Marie Delcourt: OEDIPE OU LA LÉGENDE DU CONQUÉRANT. Les Belles Lettres. Párizs, 1981. 84–92.

⁴ Lásd Graves: i. m. II. 7. Delcourt szerint Oedipus a kérdésre saját nevével válaszol, sőt olyan hagyomány is van, mely szerint egyszerűen homlokára teszi a kezét, mintha „az emberre” mutatna, és a szörny magát a mozdulatot érti válaszként. Lásd Delcourt: i. m. 136.

Tiresiasztól halljuk: „Épen szerencséd hozta a bukást rád.” Mikor szerencsés e történetben Oedipus? Amikor megoldja a Szfinx talányát? Ha igen, akkor a mondat azt jelenti: az a pont, ahol az emelkedés kezdődik, egyúttal a bukás kezdőpontja is. Győzelem és felemelkedés, bukás és hanyatlás: egyazon pályáiv, méghozzá a megismerés két pontja között. Ez is a jóslat értelme.

A talány – a megismerés metaforája? Miért ne? A Szfinx talányának megfejtése: tudás, amellyel, immár a bűnbeesés után, felível a hatalom és a bűn története. A büntett talánya: tudás, amely visszatér erre a történetre, felderíti, és kivezet belőle. Azonos és ellentétes tudás, hiszen mindkettő olvasás és megvilágosodás, mindkettő megmenti a Várost – az első attól, ami kívülről fenyegeti, a második attól, ami belülről fertőzi. Az egyik inkább ihlet és intuíció, a másik inkább nyomozás, értelmezés, spekuláció.⁵

(2) Az idő és a Végzet szövetsége: a Végzet beírja magát az Idő rendjébe.

A ember számára három módja kínálkozik az Idő érzékelésének – írja Edmund R. Leach. Az első az ismétlődés. Halljuk a tetőről lehulló vízcseppeket. A koppanás ismétlődik, de a lehulló vízcsepp nem ugyanaz. A koppanások közötti szünetből értjük meg, hogy az egyik vízcsepp különbözik a másiktól. Szünet az, amit megelőz és követ valami: a szívverés, az óra ütése, újév napja. A második az öregedés, az entrópia. Minden élőlény világra jön, növekszik, megöregszik és meghal. Annyira egyetemes emberi élmény ez is, hogy szinte kérdéses, merőben különböző-e az előbbtől, vagy csupán azért foglaljuk a kettőt egyformán az Idő fogalmába, hogy a születést és a halált egyazon dolognak lássuk. Harmadik tapasztalatunk az Időről a ritmus, vagyis annak az érzékelése, ahogyan az Idő múlik – hol gyorsabban, hol lassabban. Elsődleges forrása maga a személyes élet, az oly általános emberi érzés, hogy az évek múlásával az Idő egyre sebesebben halad.⁶

Ha ezekben a fogalmakban gondolkodunk, Sophoklés tragédiájának központi kérdése a születés és a halál. Születésével Oedipus halálra (bukásra) van szánva, bukásában (halálában) pedig újjászületik – először úgy, hogy kilép abból a *sötétségből*, amelyben tévelygése lejártával bukásának be kellett következnie („*Most mindent látsz, de akkor majd csak feketét*” – jövendőli Tiresias) (419.), másodsor úgy, hogy a Kolonosba vetődő számkivetettet halála órájában elborítja az isteni kegyelem *fénye* („*Nem kívánhatnátok szebb halált*” – mondja róla megrendülten Antigóné) (OKo 1678.).

De halál és újjászületés – ellentétek násza – házassága is, hiszen benne új életeket nemz, és egyben saját bukását nemzi. A fiúgyermekből férj lesz, apja és testvére a tőle származó gyermekeknek: ez a sorsában ellentétekre szakadt, ellentéteket eltörlő Idő. A mitikus gondolkodás fogalmaiban „szent frigy”, a polisz társadalmának képzetei szerint botrány és bűn.⁷

A tragédia történetének színtere a Város, a hős történetének háttere azonban a mítosz – a mű történelmi-politikai olvasatára ezért óhatatlanul rávetül az örökkévalón

⁵ Platón a PHAIDROSZ-ban (244–245.) éles különbséget tesz az „örjögéssből” (*mánia*) származó jóslás (*mantiké*) és a jelek józan vizsgálata alapján végzett jövendőmondás (*oiónisztiké*) között. A két módszer különbsége, pontosabban a műveletet kísérő tudatállapot alapján az elsőnek adja a pálmát, mivel „*az egyik istennőtől, a másik az emberi erőttől függ*”. Lásd Platón: ÖSSZES MŰVEI. Európa, 1984. II. 742–743.

⁶ Lásd Edmund R. Leach: CRITIQUE DE L'ANTHROPOLOGIE. Presses Universitaires de France, Párizs, 1968. 210–223.

⁷ A mitikus eredetű *hieros gamos* motívuma a keresztény középkor századaiban is tovább élt – például az alkimia is átvette. Az ellentétek olyan találkozását (*coincidentia oppositorum*) látta benne, amely egyszerre megsemmisülés és felszabadulás. Lásd Françoise Bonardel: PHILOSOPHIE DE L'ALCHIMIE. GRAND OEUVRE ET MODERNITÉ.

ősi. Az emberi élet születéstől halálig, szüntelen születés és halál között. „Az embernek saját megsemmisülését kell átélnie ahhoz, hogy eljusson az igazságig, hosszan kell időznie a végső, teljes megaláztatás állapotában” – írta Simone Weil.⁸

(3) Hogyan szólal hát meg Oedipus tragédiájában a Végzet az Idő fogalmaiban? Két ízben is a Kar szájából hangzik el a súlyos ítélet:

„Nyomodba ért a
mindent látó Idő” (1215.)

hangzik beszéde akkor, amikor az OEDIPUS KIRÁLY-ban már minden világossá vált, majd pedig az utolsó megpróbáltatás és a közeli megbékélés órájában így összegez:

„Nem születni a legnagyobb boldogság, de a második
Megszületve hamar megint
Visszasülyedni ahonnan jöttünk.” (OKo 1226–1228.)

Az Idő és az ember: üldöző és üldözött. A Végzet az Idő képében ejti foglyul áldozatát. Kétféle Idő van: az emberi élet földi, kis léptű, botorkáló ideje, illetve a világrend kozmikus, nagy léptű, irányított és rendezett ideje. Az ember látszólag szabadon mozog abban az időben, amelyet életnek nevez. Ez a szabadság azt is megengedi számára, hogy magasra törjön. Csakhogy saját életideje fölött ott vigyáz valahol a magasban az egyetemes Idő, amelyben beteljesedik a Végzet. *Utoléri* az embert: ez azt jelenti, hogy a vakon haladó emberi időre rávetül a *látó Idő*, amelytől amaz megvilágosodik, és gyökereesen *átrendeződik*. A nagyság eddig dicsőség volt – ezentúl gyalázat a neve, az elért magaslat immár a bukás mértéke, nem a felemelkedésé. Így tesz igazságot az Idő.⁹

Arról, ami az emberrel ekként történik, a tragédia valójában két értelmezést kínál. Senki se nevezze magát boldognak, ameddig el nem éri élete végső határát – így szól az első. Ha a magát boldognak képzelő emberre akkora szenvedés vár, mint Oedipusra, akkor jobb, ha az ember világra sem jön, vagy ha már megszületett, minél hamarabb elhagyja az árnyékvilágot – ezt mondja a második. Az első erkölcsi figyelmezte-

Presses Universitaires de France. Párizs, 1993. 212. Girard értelmezése viszont főleg mitikus vonatkozásait helyezi előtérbe. A különbségeket eltörlő erőszaknak tekinti már az apagyilkosságot is, hiszen a fiú és az apa közötti viszály ez utóbbit leszállítja az egyenlő, vagysis a testvér rangjára. Hasonlóképpen erőszak a vérferőtöző viszony is, minthogy az Oedipust teszi egyenrangúvá fiaival. Ez a megkettőződés Girard szerint az iker-motívummal analóg, amelyben a primitív vallások a természet megbomlott rendjének és az erőszak elhatalmasodásának a közönségre nézve veszélyes tünetét látták. Lásd René Girard: LA VIOLENCE ET LE SACRÉ. Grasset, Párizs, 1972. 13–62., 106–113.

⁸ Simone Weil: ÉCRITS DE LONDRES. Gallimard, Párizs, 1957. 34. Idézi Bonardel, i. m. 212.

⁹ Az „*ítélkező idő*” gondolata már Szolónnál megjelenik: „*Abból, miért a nép szavamra összegyűlt, / mit adtam én fel, míg minden célhoz nem ért? / Tanúm legyen, ha majd itélni fogsz, Idő, / az istenek nagy és kegyelmes anyja, Gé...*” Lásd G. S. Kirk–J. E. Raven–M. Schofield: A PRESZÓKRATIKUS FILOZÓFUSOK. Atlantisz, 1998. 188. Máig sem egészen tisztázott Khronosz, az Idő mint kozmogóniai alak eredete. Feltevések szerint átvétele a „*véget nem érő idő*” (*Zuan Akarana*) iráni megszemélyesítésének. Összekapcsolása, majd azonosítása a Zeuszt nemző Kronosszal későbbi fejlemény. Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 56. és 101., valamint Leach: i. m. 216–218. A görögöknek egyébként több szavuk is volt az időre: a „*mindig*”, „*valahányszor*” jelentésű Aie és az „*élet-tartam*”, „*időtartam*” jelentésű Aion szavak ellentétesek a világban ható idő kategóriáját jelölő Khronosz szóval. Lásd Granel: i. m. 250–251. 1. lábjegyzet.

tés, a második filozófiai tétel: közöttük nemcsak fokozati, hanem minőségi a különbség. Abban, hogy mindenkinek ajánlatos tudomásul vennie: nem csupán tőle függ jóléte és boldogsága, készenlétben kell állnia eljövendő megpróbáltatásokra, a józan mérsékletnek a sztoikusokat előlegező filozófiáját láthatjuk. Az élet fölé emelt nemléti viszont a szenvedésre adott radikális válaszként valami egészen más.¹⁰

Az emberrel az történik, amit a Végzet határoz. Az embernek, ha nem akarja, hogy az történjék vele, amit a Végzet határoz, legjobb meg sem születnie. Oedipus elköveti mindkét bűnt, amellyel sorsa már születése órájában megpecsételtetett. E sors látán a Kar arról elmélkedik, hogy jobb az embernek nem megszületni vagy keveset élni. A tragédia azért szólhat mindkettőről, mert a két állítás nem zárja ki egymást: ha valaki *ilyen fokon bűnös* anélkül, hogy tehetne róla, ha valaki *ilyen fokon szenved* anélkül, hogy megérdemelné, akkor a két tétel összefonódva egymást erősíti: az ember a Végzet játékszere, *éppen ezért* legjobb, ha meg sem születik.¹¹

A két tétel mégsem következik egymásból. Akinek meg sem kell születnie, az maga Oedipus. Az ő élete a Végzet játékszere. Ő a vétlen bűnös, és ő a szenvedésében résztvevő érdemlő. Amiért szenvedése részvétet vált ki, nem kell mindjárt azt gondolnunk, hogy mindenki bűnös, és minden élet a Végzet játékszere. Nem mindenkire vonatkozik tehát az a kijelentés sem, hogy jobb az embernek meg sem születnie. Az OEDIPUS KOLONOSBAN idézett helye így folytatódik:

„Míg virágozik az ifjúkor,
Karján ott ül a balgaság.
Baj nélkül ki megy át ezen? Kit nem ér el a fájdalom?
Harc, gyűlölet, viszály, csaták
S irígység; míg
a legutolsó,
míg a lenézett,
Koldus, erőtlén, árva öregség
Eljön, az átkok elöntenek, és a
nyomorúság veled hál.” (OKo 1229–1238.)

¹⁰ A sztoikus etika voltaképpen kétféle viszonyt állít fel bölcsesség és boldogság között. A bölcsesség erőt ad – írja Cicero –, „*hogy mindent, ami az emberrel történhetik, könnyen eltűrjünk*”, másfelől a bölcsesség, minthogy egyedül az teszi szabaddá az embert, maga a boldogság: „*Aki teljesen független, aki egyedül önmagára alapozza minden reményességét, csakis az lehet tökéletesen boldog.*” Lásd CÍCERO: A LEGFŐBB JÓRÓL ÉS ROSSZRÓL, ill. A SZTOIKUSOK PARADOXONAI. In: SZTOIKUS ETIKAI ANTOLOGIA. Gondolat, 1983. 253., 321. Epikurosz is azt állította – jegyzi meg Plutarkhosz –, hogy „*a bölcsesség olyanfajta jó, ami megteremt a boldogságot*”. Uo. 370. Platón a mértéktartást nevezi meg a boldogság feltételeként: „*A bölcsék is azt mondják, Kalliklész, hogy a közösség, a barátság, a rendezettség, a józan mérték és az igazságosság fűzik egybe az eget és a földet, az isteneket és az embereket.*” PLATÓN: GORGÁSZ (507d–508a), i. m. I. 610–611.

¹¹ A mitikus hagyomány szerint Midasz királynak arra a kérdésére, hogy az ember számára mi a legjobb és legelőnyösebb, Szilénoosz így válaszolt: „*A véletlen és a gond / kérészéletű nemzetségének / szerencsétlen gyermeke, / miért készletsz arra, hogy elmondjam, / amit nem hallhatsz, / s számodra a legüdvösebb. / A legjobb számodra teljesen elérhetetlen: / nem megszületni, / nem lenni, semminek lenni. / A második legjobb viszont / – hamar meghalni.*” Idézi Thorwald Dethlefsen: OEDIPUSZ, A TALÁNY MEGFEJTŐJE. Magyar Könyvklub (h. n.), 1997. 66. A bölcséletben Empedoklész töredékei sejtetnek hasonlóan pesszimista látásmódot: (403.) „*Ó jaj, ó halandók nyomorult neme, ó fölöttebb szerencsétlen, / micsoda viszályokból és jajveszékélésekből származtok!*”, (404.) „*Micsoda megbecsülésből és a jósors mekkora magasságából...*” Kommentátorai szerint „*Valószínű, hogy Empedoklész eszkatologikus mítoszt alkalmazott [...], hogy így fejezze ki meggyőződését, mely szerint a halandó létezés idegen és számalomra méltó állapot...*” Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 454.

Meglehetősen bágyadt okoskodás ez a földre sújtott király szenvedése láttán – köz-helyek csokra arról, hogy élete bármely szakaszában mindenkit ér kellemetlenség, bal-szerencse, fájdalom. Egyedül az öregkor rajzolódik ki élesen e lamentálásban a való-di panasz hangján. Azért érdemes az embernek minél kevesebbet élnie, hogy ne érje meg az öregkort.¹²

(4) Végzet és Idő: a két fogalom közötti viszony mélyen beleíródik a tragédia szer-kezetébe.

Az OEDIPUS KIRÁLY cselekménye két tételen nyugszik. Az első így szól: a Várost sújtó dögvész oka a múltban keresendő. Valamikor bűntény történt, annak tettesét kell meg-lelni, hogy elháruljon a baj. Ezzel kezdődik és voltaképpen mindvégig erről is szól a tragédia. Már javában folyik a kutatás, amikor felhangzik a második tétel: a jóslat sze-rint Oedipusnak az (volt) a végzete, hogy megölje apját és feleségül vegye anyját.

Az egykori gyilkosság felkutatására épp annak kell vállalkoznia, aki a tettet öntudat-lanul elkövette. Ez színpadi látványként roppantul hatásos, de a lényegét illetően nincs különös jelentősége. Hatásos, mert látjuk Oedipust, amint elindul visszafelé az Idő-ben, és egyszer csak szembetalálkozik ifjúkori önmagával, aki közeledik az Időben a végzetes csomópont, a harmasút, a bűntény színhelye felé. A látvány feszültségét meg-sokszorozza az a körülmény, hogy aki a bűnös felderítésére vállalkozik, rövidesen rá-jön: a nyomok saját személyéhez vezetnek. Ez teszi oly dermesztővé a történetet, de nem ez benne a lényeg.

A lényeg ugyanis a tragikus cselekmény kettős tétje: egyfelől az, hogy a bajoknak forrásuk van, másfelől az, hogy a bajoknak megjósolt forrásuk van.¹³ A Városra nehéz idők járnak, és az istenek figyelmeztetése szerint a baj csak akkor hárul el, ha feltár-ják eredetét. Ez a kutatás rövidesen ahhoz a felismeréshez vezet, hogy a jóslat eleve ki-jelölte Oedipus életútját, és a jóslat be is teljesedett rajta. Oedipus a bajok forrását ku-tatja, és eljut a saját sorsát előlegező jóslathoz. Úgy kezdi, mint aki a köz érdekében szenvtelenül nyomoz az igazság után, és úgy végzi, mint az Igazság áldozata. Mivel egyszerre nyomozó és bűnös, személyében a tragédia két tétje egybeesik. Pontosab-ban: a második felülmúlni látszik fontosságban az elsőt. Mit jelent ez?

A tragédia explicit, látványos síkján nagyobb nyomatókat kap az a tétel, hogy aki-nek a jóslat balsorsot jövendöl, azon be is teljesedik a jóslat. A tragédia implicit néző-pontja – a Város nézőpontja – szerint ennél fontosabb azonban a másik tétel, hogy tud-niillik a bajok forrása felderíthető és elhárítható.

Két állítás vonul tehát végig és ütközik meg egymással a tragédiában. Az egyéni lét-re vonatkozik az egyik: a megjósolt sorsot elkerülni nem lehet. A Várost érinti a má-sik: a közösséget sújtó baj okát fel lehet tárni. Ez utóbbihoz nem mellékesen hozzátar-tozik: a bajok oka a múltban keresendő. Ha az OEDIPUS KIRÁLY-t „az ember tragédiájá-nak” tekintjük, mondanivalója végtelenül pesszimista. Ha a közösségi sors drámáját látjuk benne, egészében derülátónak kell mondanunk, mivel azt demonstrálja, hogy a Város *végzsükség esetén* tud védekezni a múltjából eredő fertőzés ellen. Az egyéni sor-

¹² Az embereket sújtó annyi más szerencsétlenség mellett a szomorú öregkor is Pandóra „ajándéka”. Lásd Jean-Pierre Vernant: MYTHE ET PENSÉE CHEZ LES GRECS. Éd. la Découverte, Párizs, 1988. 59. De az öregkor nemcsak sötét színekben jelenik meg a görög tragédiában. „Örülsz a napnak. És apád nem, azt hiszed? / A len-ti létben, úgy hiszem, hogy hosszú lesz / időnk. Az élet kurta, annál édesebb” – válaszolja fia, Admétosz szemrehányó szavaira Pherész. Lásd Euripidész: ALKÉSZTISZ, 690–692.

¹³ Prométheusz tette nyomán határozta el Zeusz, hogy törvénné teszi: minden jogtalanságot fel kell tárni és meg kell büntetni, minden elkövetett tettért fizetni kell. Lásd Vernant: i. m. 60.

sot meghatározó Végzet elháríthatatlan. A közösségnek azonban nem végzete van, hanem múltja, a múlt pedig csak annyiban végzetszerű, amennyiben bevallatlan, azaz bűnököt rejteget. (A tragédia a színre vitt történetet rendszerint a régmúltba visszanyúló bűnök és átkok egésze sorozatának tulajdonítja.)¹⁴

A bűnténynek nem azért kell napvilágra kerülnie, mert az emberek nem tudnak anélkül élni, hogy ismernék az igazságot. Hosszú évek telnek el, és a Város nem mozdul. Dögvésznek kell sújtania ahhoz, hogy a már-már feledésbe merült gyilkosság elkövetőjét keresni kezdjék. A sötét múlt pusztá baleset mindaddig, ameddig az emberek tudják ugyan, hogy ami megesett, rút és elítélendő, de azt is látják, hogy következményei nincsenek. Fel kell támadnia a múltnak, valóra kell válnia a büntetben rejtőző fenyegetésnek ahhoz, hogy a Város cselekedjék. A Város, vagyis ezúttal éppen a király, Oedipus.

Abban tehát, hogy a Végzet őt szemelte ki áldozatának, ismét csak két motívum fonnódik egybe. Nem kellett volna megszületnie, mert *neki* jobb lett volna a nemlétnben maradnia, mint saját életét végigélnie. De nem kellett volna megszületnie azért sem, mert akkor nem zúdított volna annyi szerencsétlenséget *a Városra*. Siralmas minden ember sorsa, aki megöli apját, és nőül veszi anyját – de Oedipus tragédiája arról szól, hogy ez egy (illetve két) királlyal történt, ennél fogva államügy.¹⁵

(5) Államügy tehát a kérdés, mit ér a jóslat. Az Oedipus születésére vonatkozó jóslat státusa hol nyíltan, hol leplezetten éles vita tárgya a tragédia első részében. E vitának négy résztvevője van: Oedipus, Iokasté, Tiresias és a Kar.

Lehet-e hinni a jóslatban, kell-e hinni benne? Iokasté határozottan kétkedő. Polybos halálhírére, amely cáfolni látszik a feltevést, hogy Oedipus megölte apját, így kiált fel:

„Te lány, szaladj, ahogy csak tudsz, vidd hírül a
Királynak ezt! Oh istenek jóslatai,
Hol vagytok?” (945–947.)

¹⁴ Miféle átok nehezedik a Labdakidákra? A választ ezúttal nem annyira az ősök bűneiben, mint inkább kiletükben kell keresni. Oedipus őse, Théba alapítója, Kadmosz volt az, aki megölte az Arész forrását őrző kígyót, s ezzel magára haragította az istent. (A kígyó talán Arész fia!) Athéné parancsára elvetette a szörnyeteg fogait, s a földből ekkor kikeltek a „Vetett Emberek”, akik azonnal öldökölni kezdték egymást, úgyhogy végül csak öten maradtak életben. Egyikük, Khthoniosz, anyai ágon szintén Oedipus őse. A „Vetett Emberek” a hésziodoszi bronzkor jellegzetes képviselői, féktelenül harciasak és kegyetlenek, minden cselekedetüket a *hübrisz* diktálja. Oedipus egész családjának élete ilyenformán Arész isten jegyében áll, aki egyébként, nem mellékesen, Érisznek, a viszály istennőjének fivére. Ezért folytatódik a Labdakidák története Oedipus tragédiája után a fiai közötti véres háborúskodással, ezért emlegeti a Kar, a „gyűlölet” és a „viszály” okozta pusztulásukat siratva Arészt, „a zord osztály-tevőt” (Aiszkhülosz: HETEN THÉBA ELLEN, 910., 934–937.). Ezért mondja Sophoklés Polyneikése apja átkával dacolva: „Némán kell mennem szörnyű végzetem elé” (OKo 1404.). A titok, amelyet a halálba induló Oedipus azzal a meghagyással bíz Théseusra, hogy élete végéig senkinek el ne árulja, épp ezen a végzetten *túlra* mutat, hiszen arra nézve nyújt biztosítékot, hogy „Akkor városod sohasse dulja föl / A sárkányfögből szórt nép” (OKo 1533–1534.). Ez az a titok, „melyhez szóval érni nem szabad”, mondja róla előbb, majd utána: „csak ha életed / végéhez érsz, mondjad el annak, aki majd / helyedre ül” (OKo 1526., 1530–1532.): a titok itt ama legbecesebb szó, formula, ima, amelyet emlegetni nem szabad, csak egyszer, az átadás (beavatás?) órájában kiejteni. Lásd Graves: i. m. I. 283–291., Vernant: i. m. 31–35., 146–148., 386–387.

¹⁵ Ha a születendő gyermekről azt gondolták, hogy bajt hozhat szüleine vagy a közösségre, a görög törvények értelmében szabad volt kitenni, de megölni nem. Mihelyt megszületett, kosárba tették, és vízre bocsátották, vagy kivitték egy hegyre, és sorsára hagyták. A legnevezetesebb „kitett gyermek” Parisz, Helena elrablója. A motívum olykor fényre hivatott személyt jelöl (például Dionüszosz, Télephosz, Deukalion). Lásd Delcourt: i. m. 37–64.

Miután pedig Oedipus is tudomásul vette annak halálát, akit apjának vél, folytatja a megkezdett elmélkedést:

*„Mit borzadozzon, féljen, aki puszta sors
Rabja s előre semmit sem lát biztosan?
Legjobb vaktában élni csak, ahogy ki tud.
Te sem remegj, hogy anyád szeretője légy.
Álmaiban már sok ember szeretkezett
Saját anyjával. Aki ilyet nem nagyon
Vész szívre: csak az túri könnyen életét.” (977–983.)*

Iokasté kételkedő – ellentmondásosan. A jóslat, mondja, csalóka és megbízhatatlan, mint az álom. De azt is vallja, hogy van kimért emberi sors, amelyet elkerülni nem lehet. „Vaktában élni” annyit tesz, mint látszólag szabadon cselekedni, miközben nem kétséges, hogy lépteinket tőlünk idegen erők vezérlik. Iokasté oly módon nem hisz a jóslatban, hogy közben maga is tudja: az emberi sors rejtélye nem átlátható, igazsága felől egyedül az istenek döntenek. Ezért fohászodik hozzájuk:

*„S mivel az én tanácsom rajta nem segít,
Phoebus, ki itt közel vagy, óh Farkaskirály,
Hozzád jövök új áldozattal esdeni,
Hogy hozz minden bajunkra szent föloldozást!” (917–920.)*

Oedipus hozzá hasonlóan kételkedik a jóslatok megbízhatóságában:

*„Aj, haj! mit ér hát, asszony megkérdezni még
A jós Pythó oltárát, és a madarak
Légben rikoltó hangját? Hisz szerintük én
Lennék apám gyilkosa; pedig ő a föld
Alatt pihen már; íme! én meg itt vagyok
S kardhoz se nyúltam – hacsak az nem ölte meg,
Hogy reám vágott: s így lettem halála én.
Ő sírban már, s magával vitte e bolond
Sem mirevaló jóslatoknak hitelét.” (964–972.)*

Ami Oedipus idézett szavaiban meglepő: a kételkedés a születésekor elhangzott jóslatról átveddik a jelenre, illetve a jövőre. Nem volt érdemes és ezután sem érdemes hinni a jóslatnak. Holott Oedipus eleinte nem így gondolkodik. Tiresiaszsal való találkozásával világít rá arra, hogyan lesz *hülehagyott*. Az imént még „*a jósiszten és a rég / halott király harcosszövetségese*”-nek vallotta magát (244–245.), s a hívására érkező Tiresiaszt is úgy köszönti, mint akiben teljesen megbízik:

*„Ne sajnáld hát madár szavából, vagy ha más
Útját a jóslásnak tudod, mentsd meg velem
Magadat és a várost, ments meg engemet!
Mentsd meg a véres hullá bal fertőzötét!
Minden reményünk benned!” (310–314.)*

A *feltétlen hit* azonban rövidesen meginog, amikor Tiresias, ha nehezen is, de enged a felszólításnak, és őt magát, Oedipust jelöli meg mint a bajok forrását. A király durván szembefordul mind vele, mind az általa mondottakkal:

„Nem tudtam, hogy ily örültséggel jössz, azért
Hivattalak, másképp aligha teszem ezt.” (433–434.)

Tiresias ezúttal higgadtan, fölényesen, *ijesztően* válaszol – visszautal a még csak általa ismert jóslatra:

„Előtted már csak »örült« vagyok. Lám, apád
Bölcsnek hitt hajdan és anyád is, aki szült.” (435–436.)

A jós megingathatatlan, és, ha úgy tetszik, párbeszédük során az ellentétes utat teszi meg, mint Oedipus. Együtt érző aggodalommal, a jövőendő fájdalmak emberi előérzetével érkezik („*Ó jaj! Keserves átok tudni azt, amit / nem-tudni jobb!*”), az elvadult vitában önérzetesen hivatkozik kilétére („*Loxias szolgája vagyok, nem tiéd*”) (410.), és magabiztosan távozik, mint aki tudta, mi fog történni, és tudja azt is, mi van még hátra:

„Megyek, de előbb halljad, amiért jöttem. Én
Nem rettegek arcodtól. Rajtam nincs erőd.
[...] – Menj be most, tünődj
Szavamon, és ha rajtakapsz, hogy nem igaz,
Akkor mondd, hogy már jóslásra vak vagyok!” (447–460.)

A történetek értelmét az egykori jóslatban kell kutatni, az ezután történendők pedig a most elhangzott jóslatban foglaltatnak („*mert ki jól látott, vakon... tapogatja majd botjával...*”). Tiresias személyében a tragédia félreérthetetlené teszi: mindenkéül kulcsa a jóslat.

A Kar így nevezi: „*Zeus édes ígéje*”, „*isteni Szentszó*”, „*szent parancs*” (151., 157., 476.). Letéteményesei az istenek, földi hírnöke pedig „*az isteni jós [...] kiben egyediül él az igazság*” (297–299.). Noha a Kar követni látszik a történés fordulatait („*mit tudom én, mi az igaz*”, „*szorong a lélek*”) (486., 834.), rövidesen, még mielőtt tisztázódnék minden, visszatér korábbi meggyőződéséhez, hogy az igazság a jóslatban van, és most *ő maga jósol* („*Már a jövőt / látom én és Olymposra jósolom...*”) (1089.).

(6) AZ OEDIPUS KIRÁLY A BŰN ÉS A BÜNTETÉS KÖZÖTTI OK-OKOZATI ÖSSZEFÜGGÉS TÉTELEZÉSÉRE ÉPÜL. Ezzel kezdődik a tragédia, ez irányítja az egész cselekményt. A Várost meg kell menteni a pusztulástól. Ezért fényt kell deríteni az igazságra. A világban uralkodó törvények szabják meg, hogy ennek így kell lennie, azok a törvények, amelyek fölött Apolló és Diké őrökdi.¹⁶

¹⁶ Kozmikus rend, amely a természetben foglaltatik, és nem valamely isten hatalmán nyugszik: ez Diké, az Igazság. Lásd Vernant: i. m. 406., ill. a diké-hübrisz viszonyról: 19–106. Összetettebb értelmet tulajdonít neki Héракleitosz 211. töredéke: „*Tudni kell, hogy a háború közös, és az igazságosság viszály, és minden dolog viszály és szükségszerűség révén történik (kai dikén erin, kai ginóména panta kai erin kai khreón).*” Mindenben háborúskodás (*pólemosz*) és viszály van, mondja a bölcselő, és a kommentár hozzáfűzi: „*nevezik még úgy is, hogy diké, a »kijelölt út« [...], azaz a viselkedés természetes szabálya.*” Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 289–290.

Az Oedipus sorsát előíró jóslat csupán kerete, de nem értelme ennek az összefüggésnek. Nem azt mondja a jóslat, hogy azért öli meg apját, mert megszületik, hanem azt, hogy a gyilkosság így lesz lehetséges. A gyilkosság nyomán viszont így lesz szükségszerű a büntetés. A lehetséges, a valószerű és a szükségszerű viszonyát kell szemügyre vennünk ahhoz, hogy feltáruljon az okok és következmények láncolatának értelme.¹⁷

Minden a jóslaton fordul meg, ugyanis a jóslat a mértéke annak, hogy az emberek tisztelik-e az isteneket vagy sem. A jóslatban való kételkedés: gőg, az pedig minden bűn forrása.

A jóslatban való kételkedés azért gőg, mert annak az önhitt emberi tévképzetnek a kifejeződése, hogy a jövőnek nincs szerkezete, azaz nem végzetszerű. Ez azért tévképzet, mivel a jövő szerkezetére nézve elégséges bizonyíték, hogy a múltnak van szerkezete. Az OEDIPUS KIRÁLY arról szól, hogy miután a múltban az történt, amit a jóslat előre vetített, ebből mindenki megértheti, hogy a jövőben is az történik, amit az emberek a jóslatból megtudhatnak.¹⁸

Mit jelent az, hogy a múltnak szerkezete van? Egyáltalán: mi a múlt?

A múlt nem egyöntetű, hanem kétféle. Múlt az, ami volt, de nincs többé, eltűnt, elenyészett, emléke is alig maradt. De múlt az a valami is, ami fennmaradt, nem tűnt el nyomtalanul, nem semmisült meg ereje. Egyfelől: békés, ártalmatlan, hatástalan dolgok halmaza. Másfelől: békétlen, ártó, ható dolgok halmaza. E második: élő halmaz, ez a múlt születés és születés. „E mai nap szül és veszít el tégedet” (438.) – mondja a királynak Tiresias: Oedipust most szüli a múltja a rá váró jövőnek. A múlt azért nem múlt el, mert benne a jövő már készen áll, bár egyelőre még feltáratlan.¹⁹

A múltból/a múltról a jövő felé tekintő titkos beszéd: ez a jóslat. Tiresias megjósolja Oedipus múltját – vagyis a rá váró jövőt. A jóslat az Idő két dimenziójában teremt rendet, de ez a rend lényegét tekintve ugyanaz: egyrészt előadja, hogyan lett a jövőből múlt, másrészt előlegezi, hogyan lesz a múltból jövő. Retro-spekció és pro-spekció,

¹⁷ Ananké egyszerre szükségszerűség és Végzet. Parmenidész szerint (305.) „Meg fogod ismerni [...] a körülfogó eget is, / hogy honnan keletkezett és hogyan kötötte gúzsba az őt vezető Ananké, hogy tartsa a világok határát”. Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 378–379. A pamphüliai Ér túlvilági útjának elmondását Platón annak az „oszlopszerű fény”-nek a leírásával zárja, amely „az égboltozatot összetartó kötelek [...], az égboltozat egész területét átfogja, e kötelek végére van akasztva Ananké orsója”, az orsó Ananké ölében forog, körben pedig ott ül a három Moira. Lásd Platón: ÁLLAM, 616c–617b, i. m. II. 703–704. A fátum – kommentálja Platón egyik szövegét Pseudo-Plutarkhosz – „rendelés és törvény, amennyiben – az állam törvényeihez hasonlóan – meghatározza a történések következményeit”, és igaznak kell tekinteni azt az állítást, mely szerint „Minden a fátum szerint való”, „ha azonban, ami valószínűbb, a fátum szerint levés nem mindenre, hanem csak a következményeire vonatkozik, akkor nem állíthatjuk, hogy minden a fátum szerint van, még akkor sem, ha minden a fátum szerint van”. Ebben a gondolatmenetben kap helyet a lehetséges, az esetleges és a véletlen összefüggésének vizsgálata. Írása utolsó részében olvasható: „a jóslás művészetét az egész emberiség nagy becsben tartja, mivel létezése egybefonódik az istenével”. Pseudo-Plutarkhosz: A FÁTUMRÓL, uo. 397–414.

¹⁸ A természeti jelenségek tisztelete helyett olyan jelek olvasása, amelyekben „az ember mint tudatlan áll a tudó istennel szemben” – Hegel szerint ebben áll az orákulumok szerepeltetésének jelentősége a görög irodalomban. Lásd G. W. F. Hegel: ESZTÉTIKAI ELŐADÁSOK. Akadémiai Kiadó, 1980. II. 32–33.

¹⁹ Ricoeur emlékeztet rá, hogy a múlt fogalmának jelölésére Heidegger a „Vergangenheit” szó helyett a „Gewesenheit” szavakat használja, s e választást azért tartja fontosnak, mert szakít egy nyelvtani eredetű kértélműséggel: „A múltról ugyanis azt mondjuk, hogy már nincs, de volt. Első megnevezésével eltűnését, hiányát emeljük ki. De minek is a hiányát? Azt az igényünket, hogy hassunk rá, hogy »kéznel legyen« (Zuhanden). Második megnevezésével azt emeljük ki, hogy mindenesetül korábbi bármely datált eseménynél, amelynek emléke fennmaradt vagy elveszett. Korábbi náluk, és ez nem korlátozódik arra, hogy elmúlt-múlt gyanánt (Vergangenheit) hatalmunkon kívüli áll, hanem úgy is korábbi, hogy ezáltal megőrződik. Ami egyszer volt, azt semmi sem teheti sosem voltta.” Paul Ricoeur: LA MÉMOIRE, L'HISTOIRE, L'OUBLI. Éd. du Seuil, Párizs, 2000. 573.

vissza- és előrettekintés – Tiresias úgy műveli mindkettőt, mint a történetek szükségszerűségébe való belelátás tudományát.²⁰

Oedipus születéséről a jóslat nem azt mondta: megöli apját, és ezzel dögvészt szabadít a Városra. Csak annyit árult el: ha világra jön, akkor apja gyilkosa lesz.²¹

Dögvész azért van, mert Laios gyilkosság áldozata lett. Tulajdonképpen mindegy, ki ölte meg, a Városra azért sújt le az isteni bosszú, mert elmaradt a büntetés. Lehetséges gyilkosai között Oedipus a leginkább és a legkevésbé valószínű.²² Amikor a jóslat őt választja erre a szerepre, akkor az ekként (tehát kétértelműen) valószínűt abszolutizálja a szükségszerű formájában. Miért őt, és miért így?

Két axióma találkozik itt. Az egyik a tragédia jelen eseménysorának axiómája: a feltáratlan gyilkosságért az istenek keményen büntetik a Várost. A másik a jóslat axiómája a születendő gyermekről, a majdan apagyilkos Oedipusról. A tragédia e második axiómát úgy csúsztatja az elsőre, hogy ezzel a nyilvánvalóan szükségszerű (bűn–büntetés) alapozza meg a lehetségest/valószínűt, bár a látszat fordított. A tragédia látszólag úgy működik, mintha minden Oedipus születésével kezdődött volna. A tragédia valószínűleg úgy működik, hogy minden az elmaradt büntetéssel kezdődik. A Végzet a szükségszerűség szava, de nem a lehetséges okság (születés–gyilkosság), hanem a kényszerű okság (gyilkosság–dögvész) tárulkozik fel benne.

Amit a színpadon látunk, az egyrészt a kibontakozó cselekmény, másrészt a fokról fokra feltáruuló előzmények. A cselekmény oksora úgy vezet vissza az előzmények sorozatához, mintha valamennyi részlet szükségszerű viszonyban állna egymással. Holott a jóslat előlegezte büntény olyan oksági viszony, amely az isteni önkény módján létesít összefüggést Oedipus születése és Laios halála között. De az isteni akarat teremtette összefüggésként ez csöppet sem alacsonyabb rendű a másiknál, amely bűn és büntetés szükségszerű kapcsolatát tételezi. A tragikus cselekmény perspektívája szerint a kérdés így szól: miért bünteti az isten a Várost? A büntetés azért van – közli a felkeresett jóshely –, mert az istenek nem tűrik, hogy a bűnt ne kövesse büntetés. Ez az emberi értelem számára is érthető és elfogadható, noha az intés módja rendkívül kemény. Ami Oedipus sorsát illeti, az az emberi értelem számára kevésbé átlátható, de ugyanúgy az istenek akaratából ered. Az Igazság ereje az istenektől való – az ő adományuk a jóslat is. Márpedig aki nem hisz a jóslatban, az megteheti azt is, hogy nem hisz az Igazságban. Az emberek önmaguktól nem szánják rá magukat, hogy felderítsék az igazságot.²³

²⁰ Tiresias nemcsak jós – benne maga a tudás testesül meg. Ezért lehet az egyedüli, aki Perszeponé jóvoltából az Alvilágban is megőrzi tudatát és emlékezőtehetségét. Másfelől története Kallimakhosz ÖTÖDIK HIMNUSZ-ában megőrzött változata szerint Tiresias azért vesztette el szeme világát és nyerte el a jóstehetséget, mert a bölcsesség istennőjét, Pallasz Athénét pillantotta meg ruhátlanul. Lásd Nicole Leraux: LES EXPÉRIENCES DE TIRÉSIA. LE FÉMININ ET L'HOMME GREC. Gallimard, Párizs, 1989. 16–19., 253–271.

²¹ A kérdésre, hogy Oedipusnak miért kell apját megölnie, „JAJ EMBEREK, EMBEREK!” OEDIPUS ÉS A VÁROS című frásomban próbáltam választ keresni. Lásd DOMBORMŰ. ESSZÉK, TANULMÁNYOK POSZLER GYÖRGY 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA. Liget Könyvek (2001). 86–94.

²² Királyi dinasztiák történetében apák és fiak rivalitása gyakran volt pusztító gyűlölet forrása. Lásd Elias Canetti: MASSE ET PUISSANCE. Gallimard, Párizs, 1966. 257–261.

²³ A Kar szavait kommentálva („Már sorvad a jósigékben jó hitünk...”) Jan Kott ezeket írja: „Úgy érezzük, hogy az OEDIPUSZ KIRÁLY-ban a Kar megértette a tragédia lényegét. Ha az apagyilkosság és a vérfertőzés nem felülről (ez a »felülről« szó hirtelen szó szerinti értelmet nyer) származó jóslatok beteljesülése, ha nem a világ nagy törvényszerűségének megnyilvánulási formája, akkor nem egyéb véletlennél, a mindennapi »balesetkrónika« egyik közönséges eseménye.” Lásd Jan Kott: ISTENEVŐK. VÁZLATOK A GÖRÖG TRAGÉDIÁRÓL. Európa, 1998. 128. Nézetünk szerint a Kar épp annak az aggodalomnak ad hangot, hogy ha az emberek nem hisznek a jósigékben, akkor „semmi se lesz szent”, ami végromlásba döntené a Várost, de szerencsére nem így van.

A tragédia látszólag arról szól, hogy Oedipusnak szenvednie kell, mivel az volt eleve megjósolt sorsa, hogy szerencsétlenségbe döntse önmagát és a Várost. A tragédia valójában arról szól, hogy a Városnak szenvednie kell, mivel királyát megölték, és a büntetés elmaradt. Nem egy jóslat van, hanem kettő. A történet azzal kezdődik, hogy megtudjuk, mit üzen Apolló, miért sújtott le a Városra az istenek haragja. Később értesülünk róla, hogy Oedipus sorsát is végigkíséri egy jóslat. A tragédia kulcsa a büntetés indoklását tartalmazó jóslat. A Város végveszélyben forog, ezért ezt a jóslatot a királytól a legutolsó közemberig mindenki komolyan veszi és teljesíteni akarja. A másik, egykor semmibe vett, félresiklott jóslat, amely Oedipus balsorsát jövendölte, úgy tapad hozzá e másodikhoz, mint hátborzongató, önkényes, kategorikus analógia, amely azt hirdeti, hogy az Idő és az Igazság tudása az istenek kiváltsága, ami pedig ebből az emberek szeme előtt megmutatkozik, annak a Végzet nevet adják.²⁴

(7) A jóslat leginkább a jövőbe mutat, a jós azonban a múltba is belelát. Ha most csupán ez utóbbira gondolunk: a jóslat az emlékezet ellentéte. Másvalaki tudja azt, ami velem történt, én viszont nem tudom.

Oedipus sorsában az értelmezők leginkább azt a hőst látják, akinek megjövendölték a rá váró jövőt, és az be is teljesedett. Holott alakja legalább ennyire beszél valami másról is: ő az, akit megfosztottak múltjától.

Oedipus nem tudja sem azt, hol született, sem azt, hogy kik a szülei. Oedipus nem tudja, hogy ő kicsoda. Pontosabban: tévesen tudja, mivel múltja nagyobbik, fontosabb része ismeretlen, vagy eltitkolták előle. Neki azonban nincs tudomása arról, hogy mit nem tud.

Amikor a múlt egy részlete felmerül az ismeretlenségből („*cserélt gyerek*”, mondja rá egy ivócimbor) (780.) – megütközik, és tájékozódni próbál. A jósdá azonban múltjáról hallgat, csak jövője titkát közli vele.

A jóslat szava két ízben dönti el sorsát – mindkét alkalommal úgy, hogy *magára hagyja* jövőjével. Először világra jötté órájában. Születése tényében mi sem lenne rendkívüli, ha a jóslat nem mondta volna meg előre, hogy nem kell megszületnie. Ám mihelyt megtörtént az, aminek nem lett volna szabad megtörténnie, az emberek nem tudnak semmi jobbat tenni, mint megpróbálják meg nem történné tenni a megtörténtet. Akár dicséretes, akár elítélendő, az *emberi* ezúttal a *tehetetlenség* szinonimája: a gyermeket nem megölik, hanem kiteszik, ennél fogva nem elpusztul, hanem megmenekül, azaz nem kívül kerül a jóslaton, hanem a védtelenség állapotában a közepébe vettetik, mivel csak jövője van, de múltja nincs. Megölte volna apját, feleségül vette volna anyját, ha a jóslat kitervelte jövő mellé adnak múltat is neki, vagyis ha otthon marad? Vagy elkerül ugyan otthonról, de tudja, kik a szülei? Amikor az emberek a fenyegetőnek látott jövőtől való félelmükben eltörlik a nyomokat, összekuszálják a szálat, elnémítják a múltat, máris nagy erővel azon fáradoznak, hogy többé semmi se állja útját a fenyegető jövőnek.

Másodszor ifjúként dönti el sorsát a jóslat. Oedipus menekül Polybos házából, ne hogy teljesüljön a jövendölés, holott elég volna kiderítenie, hogy nem Korinthosban született. Élhetne minden baj nélkül vélt szülei mellett, de ő előretekint, nem hátra. Megtudja, mi vár rá, és el akarja kerülni – de nem ismeri a múltját, és szándéka emi-

²⁴ „...s őt, tudása és akarása ellenére, megragadja tettének végzete, amelyet ő nem ismer, de az istenek igenis ismernek.” Hegel: i. m. 33.

att meghiúsul. A jövőnek nincs értelme, ha semmi nem köti tisztán látott, rendezett múlthoz. Oedipus *értelmetlenül* menekül – és a jóslat beteljesedik.

A jövő tudása a múlt ismerete nélkül: ez Oedipus végzete. Élete akkor dől el, amikor múltjáról a kelleszténél kevesebbet („*cserélt gyerek*”), jövőjéről viszont a kelleszténél többet tud („*e föld színére türehtetlen fajt hozok / és saját apámnak leszek gyilkosa*”) (780., 792–793.). Mintha múlt és jövő olyan lenne, mint két óriási tartály, amelyben az erők rendes körülmények között egyensúlyban tartják egymást. Ennek az egyensúlynak van híjjával az ő élete – múltja olyannyira erőtlen, hogy Oedipust magával sodorja a jövő. Így lesz apja gyilkosa és anyja férje, él a bűn és a dicsőség állapotában mindaddig, amíg az őt mozgató életerő (*dünamisiz*) irányt nem változtat, s az egyre halmozódó „szennyes” múlt el nem borítja a jövőt.²⁵

Régóta tudja már, hogy kicsoda, mert van maga teremtette múltja, és nem fél a jövőtől, mert azt képzeli, hogy kitért előle. De eljön az óra, amikor kiderül, hogy múltja nem az, aminek tudja, s a rettegett jövő is mögötte van már, az maga az előtte még ismeretlen múlt. Nincs tovább, vissza kell fordulnia. Oedipusnak végre *lesz teljes* múltja.

Akkor teljesedik be a jóslat, amikor helyét átveszi az emlékezet. A félelmetes jövő megszűnik, mihelyt a múlt szétszórt, elrejtett, felcserélt darabkáiból helyreáll a történet.

Oedipus a jövő embere: ez a végzete. Az istenek akaratóból úgy kell élnie a világban, mint aki azt hiszi, hogy csak jövője van. Nem az ő jövője félelmetes – minden jövő az, ha az ember anélkül tart feléje, hogy hátranézne. A jövőt nem a jövőben kell elkerülni, hanem a múltban, de mivel az emberek ezt nem tudják, ezért könnyen félreértik az istenek jóslatait.

(8) Tulajdon cselekedetei öntudatlan aktora: Oedipus a hiányzó Alany. Hiányzik az embereknek – senki sem tudja, *ki* ölte meg a királyt, *ki* vette feleségül az özvegyet – és hiányzik önmagának – ő sem tudja, *kije* a meggyilkoltnak, *kije* asszonyának. Szorultságában a Város egy *személyt* keres, s eközben ő megtalálja saját *azonosságát*: jelenvaló Alannyá válik.

Visszatalálása ismeretlen, *eredeti* önmagához: felismerés és azonosulás, önmegtagadás és feltámadás. Akinek a világ eddig merő válasz volt és tett, annak egyszerűen minden átváltozik kérdéssé. Alanyisága ebben a kérdező habitusban „ölt testet”. Kérdéseire most tulajdon bűnös múltja a válasz. A kérdésnek pedig azért szükségszerű tárgya a bűn, mert így válhatik létesülő alanyisága szubsztátumává a „lényegi játék”.²⁶

Oedipus élete mindeddig a személytelen objektivitás terében telt: minden cselekedete, öntudatlanul elkövetett bűneit is beleértve, egyszerű esemény, semleges művelet, pusztá dologiság volt számára. Mostantól kezdve minden tette és bűne, egész élete *szubjektíválódik*, azaz *alárendelődik* neki. Apja meggyilkolása, házassága anyjával *alul marad*, ő pedig végre *földre kerül* annak, ami eddig irányította.²⁷

²⁵ Erő, amely mozgat és a mozgás maga, a *dünamisiz* része (oka vagy tényezője) minden változásnak. Teremt és átalakít, ellentéteket helyez szembe egymással, és ezáltal módot ad az értelemnek, hogy válasszon. A *dünamisiz* görög képzetének alakulásáról és ennek kapcsán a személyiségfogalom európai történetéről lásd Martine de Gaudemar: LEIBNIZ. DE LA PUISSANCE AU SUJET. Librairie Philosophique J. Vrin, Párizs, 1994. 33–50.

²⁶ „A tiszta én »transzcendencia az immanenciában« – írja a husserli fenomenológiát kommentálva Lévinas –, *annak a tartománynak a működése által önmagát konstituáltan, amelyben a lényegi játék lejátszódik.*” Emmanuel Lévinas: A MEGJELENÍTÉS CSÖDJÉ. In: FENOMENOLÓGIA ÉS/VAGY EGZISZTENCIÁLFILOZÓFIA. *Athenaeum*, 1993/1. 113–114.

²⁷ „A klasszikus művészetben pedig [a jóslatok] *lényegileg azért kapnak helyet, mert benne az emberi egyéniség még nem érte el a bensőségnek azt a csúcstát, amelyen a szubjektum tisztán önmagából határozza el magát a cselekvésre.*” Hegel: i. m. 33. Tegyük hozzá: Oedipus azért különös eset, ellentétben például Oresztésszel, mert a jóslat nem azt közli róla/vele, mit kell tennie, hanem azt, hogy mit nem kellene.

A Végzet hatalma addig tart, ameddig az ember eltúri-elszenvedi, hogy cselekvő tárgyként mozogjon a létezők világában. Oedipus azért a Végzet tárgya, mert a világot maga is a rideg tárgyiasság állapotában veszi birtokba. Ezen a viszonyon kell túljutnia ahhoz, hogy megtudja, ő ki, hogy megértse, mi történik a világban. A világban az történik, ami vele, *az emberrel* történik, az ember pedig, akivel *ez* történik: ő. A létezőre irányuló gondolat mint a világot átrajzoló erő megteremti a „*minden objektivitásnál objektívebb szubjektivizmus*” terét.²⁸

(9) Még véget sem ért a „nyomozás”, még nem is tudni pontosan, ki a bűnös, de a Kar már mindentudón összegez:

„A gőg a zsarnok
 ágya. A gőg, ha
 Felfuvódva dórén eltelik
 A sokkal, ami se helyes, se hasznos,
 Fölhatol a
 legmagasabb
 Csúcsra, hogy szurdék kényszerekbe hulljon,
 Hol semmi kapaszkodó
 Láb nem segít. De a szent
 Alázat harcát városomért
 védje az égi Kard!” (872–880.)

És mindjárt utána ismétlődik: „Azt aki gőgben él, [...] Kerítse kezébe a Végzet...” (882–885.)

A motívumok egyikét Oedipus szájából is halljuk a mű záróakkordjaként:

„...nézétek, mily rettentő sors hullámába hulltam én!” (1527.)

De miért emleget a Kar „gőg”-öt? Arról az Oedipusról beszél, aki dühében az imént oly durván bánt előbb Tiresiasszal, majd Kreonnal? Aligha hihetjük, hiszen itt már büntetéséről van szó – az istenek pedig egykori tetteiért büntetik. Valójában egymást érték a Városra mért büntetések. Már a Thébát sanyargató Szfinx is büntetés volt, bár a tragédia szövegéből nem derül ki, vajon Labdakosz vagy Laios idézte-e elő.²⁹ Oedipus jövetelével Laios életének vége szakad, de folytatódik ugyanaz a királyság. Házassága Iokastéval annak jelképe, hogy átveszi apja örökét, „beházasodik” ugyanabba a királyságba.

Gőg volt a fel nem derített bűntett? Gőg már apja meggyilkolása? Gőg – egész uralkodása? Gőg a nemzetség története, amelyből ered? A tragédia látszólag nem szól erről.³⁰ Pusztán annyit mond: ahol a Végzet lesújt, ott gőg van. A gőgben pedig: vi-

²⁸ A kifejezés Lévinas már idézett gondolatmenetében szerepel. Lévinas: i. m. 115.

²⁹ Noha egy ízben a Kar szájából elhangzik, hogy Oedipusra a „*Labdakidák bosszúja vár*” (425.).

³⁰ Girard véleménye szerint igenis szól, mégpedig főként a kezdő jelenetekben. „Az erő, amely a három férfit [Oedipus, Tiresias, Kreon] *beleerántja a konfliktusba, nem más, mint az illúzió, hogy mindegyik fölötte áll a másiknak, vagy, ha úgy tetszik, a bennük munkáló hübrisz.*” Girard a „*szimmetrikus konfliktus*”-t tekinti a tragédia szervezőelvének: Oedipus és Tiresias, Oedipus és Kreon vitájában úgy uralkodik el az erőszak, hogy az a rend és a vallás alapjait veszélyezteti, és előre vetíti Eteoklés és Polyneikés fegyveres viszályát. Girard: i. m. 102–109.

szály, amely pusztít, és újabb vizályokat szül.³¹ Viszály – szükségyszerűség – igazságosság: ez a világ rendje, ahogyan azt egykor a bölcselő megmondotta.³²

Szakács Eszter

ÉJSZAKAI PART

Egy éjszakai part zúg a fülemben.
Naptól vörös bőrt fűszál, pergő homok súrol.
Egy éjszakai part zúg a fülemben.

Örvénylő tömegből nézek, mint kongó kútból.
Vagy gyorsulva zuhanó liftben állva.
Örvénylő tömegből nézek, mint kongó kútból.

Akinek a zuhanó lift a háza,
ugyanúgy álmodja mindig, semmit se másít.
Akinek a zuhanó lift a háza.

Kiszakadt. Elment. Úgy hiányzik, úgy hiányzik!
Mint víz alatt, lélegezni egész nap.
Kiszakadt. Elment. Úgy hiányzik, úgy hiányzik!

Hová tart ez a víz alatti évszak?
Homályból, könnyből, haragból érlelve össze,
hová tart ez a víz alatti évszak,

suttogásnak, hallgatásnak nyara vagy ősze?
S hullámként hova fut ki minden tettem?
Suttogásnak, hallgatásnak nyara vagy ősze.

Egy éjszakai part zúg a fülemben.

³¹ Az OEDIPUS KOLONOSBAN érezhető különbséget tesz a Polyneikés emlegette Végzet („Némán kell mennem szörnyű végzetem elé”), illetve a fogalom Antigoné általi használata között („Látod, magad váltod be így, amit apád / Jövedöl, hogy egymás kezétől hulltok el”) (OKo 1404., 1424–1425.).

³² Ricoeur emlékeztet arra, hogy az ANTIGONÉ-ban a Kar utolsó szavai a bölcsességet magasztalják: „Bölcs belátás többet ér / Minden más adománynál. / Az isteneket tisztelni kell, / Göggel teli ajkon a nagy szavak / Nagy romlásra vezetnek – / S józanná nem tesz, csak a vénség.” (A1347–1352.) A tragédia nem egyszerű erkölcsi tanulságot kínál, hanem előbb megzavarja a látást, majd arra kötelezi a *gyakorlat* emberét, hogy a cselekvés tudatába foglalja bele a tragikus bölcsesség tudatát. Az Igazságnak tulajdonképpen a hatalom és az uralkodás viszonyában beállott torzulást kell helyreállítania – épp ezért zárul az ANTIGONÉ a „bölcs belátás” (*to phronein*) dicséretével. A „dőre szenvedés” (*pathem to deinon*) ellentéte az „okosság” (*euboulia*). Lásd Paul Ricoeur: SOI-MÊME COMME UN AUTRE. Seuil, Párizs, 1990. 281–300.